
Derleme
Review Article / Übersichtsartikel

**ALİ İLÂHİLER:
ALİ İLÂHİ İNANCI VE SEYYİD İNAYED ÖYKÜLERİ ÜZERİNE
RÖPORTAJ (2014)**

*ALI-ILAHIS:
Interview on Ali İllâhism & Sayyid İnayad Stories (2014)*

**ALI-VERGÖTTERER (ALI İLAHIS):
Eine Reportage über den Glauben der Ali-Vergötterer und über die Seyyid
İnayed Geschichten (2014)**

Ahmet KÜÇÜKKALFA*

ÖZ

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında Ehl-i Hak topluluklarını inceleyen Rus oryantalistlerin dikkatini çeken Ali İlâhiler'in bir çok dini pratiği Ehl-i Haklar'la aynı olmasına rağmen, temel bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır: Ehl-i Hak inancının merkezi olan Kerend-Oraman (Orman, Horoman, Hewraman) Lek –Delfan bölgesi, Hemedan - Kerkük yolu üzerinde, günümüz İran-İrak sınırında, Orta Zağroslar'da, İran-Luristan'ının (günümüz Kırmanşah vilayetinin) kuzeybatı köşesindedir. Yüzyıllar boyunca bölgedeki çoban toplulukların yazın yaylalara çıkış ve kışın kışlaklara (kışlak: kışla, ordugâh, karargâh) sıcak düzlüklere iniş yolunun tam merkezinde olan Lek-Delfan bölgesi, aynı zamanda Doğu-Batı yönündeki en önemli hac-göç ve ticaret yolu üzerindedir. Günümüzde Ali İlâhiler ve Ehl-i Haklar'da bir çok dini pratik ortaktır. Ali İlâhiler de, kendilerini genellikle Ehl-i Hak (Hünkâri, Hâvendigâri, Hüdavendigâri) olarak tanımlamaktadırlar. Bölgede farklı inanç ve etnik yapıdan doğan çeşitlilikten bahsedileceği gibi, aynı coğrafyayı paylaşan bu gruplar arasında

* akucukkalfa@gmail.com.

benzeşmeler ve geçişlerde kaçınılmaz bir gerçekliktir. Röportajımızı yaptığımız İltimas Ahmediyan da İran Azerbaycanı'nda doğan ve Tebriz'de yaşayan bir Türk olarak, kendisini Ali İlahi olarak tanımlamaktadır.

Ali İlahi inancının merkezinde Hz. Ali'nin ilâhiliği (tanrılığı) bulunmasına karşılık, Ehl-i Hak inancının merkezinde kutsal kitap Serencam'da izlendiği gibi Sultan İshak (ve donları yani görünümleri) yer alır. Ali İlahiler, Irak kökenli Seyyid Abdullah Musavi el-İraki'nin manevi liderliğine bağlıdırlar. Röportaj yaptığım İltimas Ahmediyan'ın babası, Seyyid İnayed öykülerinin doğrudan tanığı ve anlatıcısıdır. Ahmediyan'ın evinde ve köyünde tekrar edilegelen, inanca ait değerli hatıralardır. Bu röportajın Ali İlahiler ve inançları hakkında daha objektif bakış sağlamasını umuyorum. Röportaj 2014 yılında Tebriz'de gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında Ehl-i Hak inancının yoğun olduğu Luristan bölgesine bir seyahatim de olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ali İlahi (Aliyü'l İlahi), Ehl-i Hak, Sultan İshak, Nusayri, Oraman, Buda, Şaman.

ABSTRACT

Although many religious practices of Ali İlâhis, which have drawn attention of Russian orientalist researchers of Ahl-e Haqq communities in the 19th and in the beginning of the 20th century, are the same with the practices of Ahl-e Haqq, several basic differences stand out: Kerend-Oraman (Orman, Horoman, Hewraman) Leq-Delfan region, which is the center of the Ahl-e Haqq belief, is the northwest corner of Iran-Luristan (today's Kermanshah province) on the road of Hemedan - Kirkuk, on today's Iran-Iraq border, in the middle Zagros. Leq-Delfan region, which is in the centre of the road used by the shepherd communities in the region throughout centuries for reaching the plateaus on summer and for descending to winter quarters (winter quarters: barracks, camp, headquarters) and hot flats, is also on the road of the most important Hajj migration and trade road in the East-West direction. Today, Ali İlâhis and Ahl-e Haqq share many common religious practices. Ali İlâhis usually define themselves as Ahl-e Haqq (Hünkârî, Hâvendigârî, Hüdavendigârî). While the variety in the region, generated from different beliefs and ethnicities, can be mentioned, it is an inevitable truth that there are similitudes and transmissions between these groups, which are sharing the same geography. As a Turk, born in Iran's Azerbaijan and living in Tabriz, İltimas Ahmediyan, who we interviewed, defines himself as Ali İlâhi.

While Hz. Ali's divinity is the centre of the Ali İlâhi belief, Sultan İshak (and his appearances) is the centre of the Ahl-e Haqq belief, as it can be seen in Serencam, the Holy Scripture. Ali İlâhis are loyal to the spiritual leadership of Seyyid Abdullah Musavi el-İraki, of Iraq origin. İltimas Ahmediyan, who I interviewed, is son of a direct witness and narrator of the Seyyid İnayed stories. These stories about belief, repeated in Ahmediyan's home and village, are precious memories. I hope that this interview will provide a more objective perspective to Ali İlâhis and their beliefs. The interview took place in Tabriz, in 2014. I had a journey to Luristan area, where Ahl-e Haqq belief is concentrated, in 2015.

Keywords: Ali İlâhi (Aliyü'l İlâhi), Ahl-e Haqq, Sultan İshak, Nusayri, Oraman, Budha, Shaman.

ZUSAMMENFASSUNG

Obwohl viele der religiösen Praktiken der Ali-Vergötterer (Ali İlahis), auf welche die russischen Orientalisten im Rahmen ihrer Untersuchungen der Gemeinschaften der “Leute der Wahrheit” (Ahl-i Haqq) im 18. Jahrhundert und zu Anfang des 19. Jahrhunderts aufmerksam wurden, identisch sind mit denen der “Leute der Wahrheit”, so gibt es auffälligerweise auch einige grundlegende Unterschiede: Die Region um Kerend-Oraman (Orman, Horoman, Hewraman) Lek–Delfan, welche das Zentrum des Glaubens der “Leute der Wahrheit” bildet, befindet sich auf der Route Hamandan-Kirkuk, an der heutigen iranisch-irakischen Grenze, im mittleren Zagros-Gebirge, an der nordwestlichen Ecke des Iranischen Loristan (in der heutigen Provinz Kermanshah). Die Region Lek-Delfan, die sich seit Jahrhunderten exakt im Zentrum der Route befindet, von der aus die Hirtengemeinschaften im Sommer den Aufstieg auf das Hochland und im Winter den Abstieg zu den Winterlagern (Winterlager: Kaserne, Feldlager, Quartier) in den warmen Ebenen antreten, liegt zugleich auch auf der wichtigsten Route für Pilgerfahrt-Migration und Handel, die in Richtung Ost-West liegt. Die Ali-Vergötterer und die Leute der Wahrheit haben gegenwärtig viele religiösen Rituale gemeinsam. Die Ali-Vergötterer bezeichnen sich selbst auch im Allgemeinen als Leute der Wahrheit (Hünkâri, Hâvendigârî, Hüdavendigârî). So wie man davon sprechen kann, dass sich die Mannigfaltigkeit in der Region aus der unterschiedlich geprägten religiösen und ethnischen Struktur ergibt, genauso kann man es auch als eine zwangsläufige Wahrheit feststellen, dass sich auch Ähnlichkeiten und Übergänge unter diesen Gruppen, welche die gleiche Region teilen, ergeben. İltimas Ahmediyan, über den wir unsere Reportage verfaßt haben, beschreibt sich selbst als einen im iranischen Aserbaidschan geborenen Türken, der in Täbris lebt und ein Ali-Vergötterer ist.

Während den Glaubenskern der Ali-Vergötterer die Göttlichkeit von Ali (als Gottheit) bildet, steht im Glaubenszentrum der Leute der Wahrheit, wie dies in der heiligen Schrift Serencam zu verfolgen ist, Sultan İshak (und die Hülle (don), das heißt die Form). Die Ali-Vergötterer fühlen sich der geistigen Führung des irakisch stämmigen Seyyid Abdullah Musavi el-İraki verbunden. Der Vater von İltimas Ahmediyan, über den ich hier eine Reportage verfaßt habe, ist der direkte Zeuge und Erzähler der Geschichten von Seyyid İnyad. Es handelt sich hierbei um wertvolle religiöse Erinnerungen, die im Hause und im Dorf von Ahmediyan wiederholt überliefert wurden. Ich hoffe, dass diese Reportage zu einem objektiveren Blick auf die Ali-Vergötterer und ihren Glauben

beitragt. Die Reportage wurde im Jahre 2014 in Tabris verfaßt. Im Jahre 2015 habe ich eine Reise in die Region Loristan unternommen, wo der Glaube der Leute der Wahrheit intensiv praktiziert wird.

Schlusselworter: Ali-Vergotterer (Aliyul İlahi), Leute der Wahrheit (Ahl-i Haqq), Sultan İshak, Nusayri, Oraman, Buddha, Schamane.

Ali İlahiler

2014 Mayıs ayında Tebriz’de dostum Muhammed Haşimi’nin işyerindeyim. Haşimi, mistik konulara meraklı... Ortak ilgimiz olan iş konumuz, sık sık sufi topluluklar konusuna kayıyor. Bir ara “Ali İlahi” bir tanıdığından bahsediyor. İşte bu iyi bir fırsat.

İltimas Ahmediyan, Şemsi takvime göre 1354 doğumlu yani 39 yaşında (2014). Meraga, Miyandab, Güllüce doğumlu... Marangoz atölyesi sahibi olan Ahmediyan, Tebriz Türkçesi ve Farsça’yı karışık konuşuyor. Muhammed Haşimi tercümanlığımızı üstleniyor.

Ahmediyan başlangıçta oldukça çekingen. İnançla ilgili bazı bilgiler paylaşıyorum. Nihayet Haşimi’nin dostluğuna güvenerek ve benim bilgilerim konusunda da ikna olarak konuşmayı kabul ediyor.

“Bu röportaj metni, sohbet ortamında paylaşılan, bir sıra gözetmeyen açıklanmaların bir derlemesidir.”

Röportaj (Mayıs 2014):

Pirimiz Seyyid Abdullah Musavi el-İraki’dir. Pir delilimiz (Pir’in İran temsilcisi) Seyyid Huşeng-i Orenği’dir. Kereç’te oturur. (Tahran’a komşu Karaj şehri). Tebriz’de her Cem’in ayrı Seyyid’i olur. Biz bize “Eşik Adamları” deriz. Dışarıdakiler bize Ali İlahi (Aliyü’l İlahi) derler. Bıyık kesmek yasaktır. Tebriz’de kesenler var. İçinde yatılan evde Cem yapılmaz. Cem’de şerbet alırsın. Alkol olmaz. Sigara, ateş-od olmaz. Çocuklar 7 (yedî) yaşına gelmeden Cem’e alınmaz. Cem’de Kuşcuoğlu okuruz. Başka guyendelerden de (söyleyici, kelâmgu) okuruz. Biz ihsanı (ikram, sunu) eve getiririz. Evde hepimiz yeriz. Ceheltenler (Kırklar) eve götürmezler.

3 (üç) günlük oruçta saç-kıl kesilmez, hatta ilaç alınmaz. 3 gün tam 72 saat hiçbir şey yenilmez. Oruç ardından 4 (dört) gün, her gün horoz kesilir. Sofular, bir gün fazla oruç tutarlar. Fazla oruç, 3 günlük oruçtan bir gün önce başlar.

Sonbahar başlarken, harman zamanı, harman kısmeti olarak harmanın beşte biri öz firkalara (bağlı olduğu cem topluluğuna... A.K.) ihsan olur.



Figür 1: Hz. Ali'nin çift ağızlı kılıcı Zulfikâr'la ejderhaya hamlesi... Khavaran* Name, Gülistan Sarayı koleksiyonu, 1476-1486 [*sözcüğün aslı "hvarah" olmalıdır. İran-Sasani dönemi kayıtlarına göre, Tanrısal olarak hükümdar seçilmenin ön koşulu Hvarah-a yani Talih Yıldızı'na sahip olmaktır. "hvarah: latince fortuna" (Wiesehöfer, 2003: 238)] Zulfikâr'ın öldürücü darbelerine rağmen, İslâm öncesi Türk tasavvurunun kozmolojisinin ana figürlerinden biri olan ejderha (Esin, 2004), Osmanlı-Türk dönemi tasavvurunda da varlığını sürdürmeyi başarır. (And, 2004) Minyatürle betimlenen öykü için bk. Kozan & Bilgili, 2013: 465-490.

İbrahim Nebi zamanında kurban edilen koyunun kemiğine zarar verilmezmiş. Koyun bir daha dünyaya geldiğinde, her tarafı tamam-eksiksiz gelirmiş. Hâvendigâr (Hünkâr) Şah Fazl, Sultan'ın (Sultan İshak, Sohak) donlarından (görünümlerinden) biridir. O, kurbanın derisini soyar, etlerini ayırır. Derinin içine kurbandan kalan kemikleri koyar, asa (çubuk, sopa benzeri) ile vururdu. Kurban canlanırdı.

Hâvendigâr (Hünkâr Şah Fazl), bir yere gider. 7'ler (yediler) bir müddet O'nu beklerler. 4 veya 7 nefer (kişi) olmalıdır. Kıtaba bakmam lazım. Onlar "bizde keramet gösterelim" derler. İmam Hüseyin (Hz. Ali'nin oğlu, Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin),

koyunun teberle kesmiş. Timur (Timurlenk, hükümdar), koyunun bacak kemiğini parçalamış. Sonra kemikleri ayırmışlar. Derinin içine koymuşlar. Koyuna asa (çubuk, sopa) ile vurmuşlar. Koyun canlanmış. Fakat arka bacak kemiği parçalandığı için aksak (topal) kalmış. Biz arka bacak kemiğine “Sultan Kemiği” deriz.

Havendigâr, “sonraki donda da İmam Hüseyin’in boğazı kesilecek” buyurmuş. Bir daha gelirse, bir daha kesilecekmış. Timur’da aksak (topal) olmuş. Bir daha gelirse bir daha aksak olacak.

Kurban edilirken kurbanı saygı gösteririz. Kurbanı öperiz. Kemiklerine zarar vermeyiz. Kurbanın bir kısmını ayırırız. Çöl gibi (ıssız) bir yere bırakırız. Diğer âlemler (canlılar) de ondan payını alsın...

İnancımızda yerin altında 7 (yedi), yerin üstünde Arş-ı Alâ’ya kadar 7 (yedi) âlem vardır. İyi ruhlar yükselirler, kötü ruhlar düşerler (Bk. Figür 1). İnsan ruhu 7 (yedi) kez dona (beden, vücut) girer. 7 (yedi) don bir devirdir. Devir tamamlandığında ruh, geride bıraktığı 7 (yedi) don boyunca yaptıklarını hatırlar. Cennet, cehennem bu Dünya’dadır. Devirler sürer. Ali, her 700 yılda bir, bir bedene iner. Kirmanşah’taki büyük seyyidlerin (Ehl-i Hak önderlerinin) hesabına göre 700 yıl dolmak üzere imiş. Ali gelecek.

Ezelden önce Ali’nin nuru yaratılmış, sonra Cebrail yaratılmış. Cebrail denizde (deniz üzerinde) yaşamış. Her bin senede bir Cebrail’in kanatları çıkarmış. Birkaç kanat çıkar, yükselmiş ve gurura kapılmış. Gurura kapılınca kanatları kırılır, yeniden denize düşermiş. Ali çağırılmış. Cebrail “Medet Ali” demiş. Ali ona bazı sözler söylemiş. Doğrusu kitabımızda yazar. Cebrail büyüklenmekten vazgeçmiş. Kanatları kırılmamış. Binlerce sene Dünya’nın dört bir tarafını dolanmış.

İnancımıza göre ezelden önce Hz. Ali varmış. Her yerde her işte Hz. Ali varmış.

Muhammed Miraç’a çıktığında önüne pilav gelmiş. Muhammed, “Rabbim ben hiçbir zaman Ali olmadan yemek yemedim” demiş. Bunun üzerine gaybdan (kayıp âlemden) bir el uzanmış ve O’na yemekte eşlik etmiş. Ama elden başka hiçbir yeri görünmüyormuş

Miraç’tan döndükten bir zaman sonra karnı acıkmış. Ali ile yemeğe oturmuş. Ali kolunu yemeğe uzattığında, kol kıllarının içinde bir tane pirinç tanesi görmüş.

Muhammed “Ali” demiş, “Eğer Kâbe’de elimde doğmamış olsaydın, tövbe seni ‘O’ sanacaktım” demiş.

[*Okuyucuya not: Babek Şikariyan ‘Tebriz’. Bu bilginin Şia eğitiminde kullanılan “Hak”ın Aynası Ali” kitabında olduğunu ifade etti. Buyruk’ta geçen Miraç olayının bir türevi olmalıdır (bk. Kaplan, 2008).]

Taş Aslanları İştittin mi?

Bir sahrada iki aslan varmış. İnsanlar korkarlarmış. Bir nefer gelmiş. Onlara el vurmuş. Taş olmuşlar. Ben diğer fırkaların cemlerinde kismet ararım. Oralarda iştittim.

[*Okuyucuya Not: Hünkâr Hacı Bektaş Velâyetnamesi’nde geçen Hünkâr’ın taş çevirdiği aslanları soruyorum. Bu konu ayrı bir yazı konusu olarak ele alınmıştır (bk. Küçükalfa, 2017). Ahmediyan yukarıdaki satırlarda Ehl-i Hak topluluklarından olan Cehelten-Kırklar’dan bahsetmişti. Muhtemelen orada duymuş olmalıdır.]

Seyyid İneyed Öyküleri

Bundan 30 yıl önce ölen bir Seyyid İneyed vardı. Şimdi Tebriz İmam mezarlığında yatıyor. Cümle canlar, hayvanlar şifa bulmak için ona gelirdi. Babam bir kere çok hastalanmış. Akrabalar, babamı ölecek sanmışlar. Seyyid İneyed onu bir eve göndermiş. Cümle hayvanat evde imiş... Yılanlarda varmış. Babam çok korkmuş. İneyed, “korkma, burada çok sırlar var” demiş ve babamın altında bir yumurta kırmış. Babam iyileşmiş. O günden sonra babam, Seyyid İneyed’e kul (*yardımcı, hizmetçi... A.K.) olmuş.

Oruç zamanı, komşu köyden gelirler ve Seyyid İneyed’i davet ederlermiş. İhsanları (ikram, sunu) hep o dağıtmış. Babamı yanında götürmezmiş. Babam ne zaman sual etse “burada derin sırlar var” dermiş. Yine bir oruç zamanı Seyyid İneyed komşu köye ihsan dağıtmaya gitmiş, babamı götürmemiş. İneyed’in kızı da evde imiş. Babam kızına sormuş. Kız anlatmış. O an sır kalkmış. Seyyid İneyed olandan haberdar olmuş. Ve ondan sonra bir daha ihsan dağıtmaya gitmemiş.

Seyyid İneyed, bir köyden geçiyormuş. Gençler onunla alay etmişler. Pır köyden uzaklaşmış. Köyün evleri, ahırları, her bir şeyi yanmaya başlamış. Köyün yaşlıları, gençlere “siz ne yaptınız? Çabuk gidin, Pır’dan aman dileyin” demiş. Gençler Pır’i aramışlar, aramışlar, bulamamışlar. Köye dönmüşler. Pır köyde onları bekliyormuş. Aman dilemişler. Pır affetmiş. Her şey eski haline dönmüş.

Pir bir köyden geçiyormuş. Yolun ortasında bir köpek varmış. Kimseyi öte tarafa geçirmemiş. Pir köpeğe eğilmiş, bir şeyler söylemiş. Köpek sinmiş, sonra uysal bir şekilde Pir'in arkasına takılmış. Köyde herkesi bir merak almış. Köpeğin sahibi Pir'e koşmuş, "Bu köpeğe ne dedin? Bu hale geldi?" demiş. Pir "O, bundan önceki hayatında bir kasaptı. Çok hile yapardı. Onun için köpek olarak bu hayata döndü. Ben onu tanıdım. Ve ona "önceki hayatını hatırlattım" demiş (bk. Figür 1).

Bu gün dahi o köyde Seyyid İneyed adına bir şey isteyin, hemen yerine getirirler. (İltimas Ahmediyân'ın köyü olan Güllüce köyü civarı... A. K.)

Röportaj Hakkında

Yüzyıllar boyunca geleneksel köylü toplumlarında okuma-yazma bilen yoktu veya çok azdı. Üç ana dilin (Türkçe, Farsça, Arapça) ve sayısız yerel lehçenin geçerli olduğu, standartlaşmış bir dilin ve eğitimin olmadığı, derin vadilerle ayrılmış coğrafyada, kutsal kitap Serencam'a da ulaşılması çok zordu. Ulaşılsa dahi komşuların dillerinden ödünç alınmış sözcüklerin bolca kullanıldığı, farklı dillerdeki yazarların ve şairlerin oluşturduğu metinlerin ve şiirlerin toplandığı kutsal kitabın okunması ve anlaşılması ise daha da zordu. İnanç esas olarak şiir formunda korunmuştur. İnanç önderi Sultan İshak'ın ardılı (ve torunu olan) Şah İbrahim döneminin şairi (söyleyici, guyende, kelâmgu) Kuşçuoğlu'ndan itibaren inanç, esas olarak şiir formunda korunmuştur. Cem ayinlerinde Kuşçuoğlu ve diğer guyendelerin (söyleyici, kelâmgu) nefesleri halen Cemler'de dile gelmektedir.

Ali İlähi'liğin Tarihsel Kaynakları Üzerine...

İslâmiyet öncesi Arap yarımadasında hüküm süren Roma himayesindeki Arap Gassani ve İran himayesindeki Arap Lahmi devleti Hristiyanlığı kabul etmişti. Bir çok Arap aşireti de Hristiyanlığa geçmişti (Wiesehöfer, 2002: 288; Brockelmann, 1992: 6, 42; Şirazi, 2012: 42).

Batı imparatorluğu olan Hristiyan Roma (Rum, Bizans) Devleti'nde kabul edilen inanca göre Tanrı'nın oğlu olan Tanrı, Dünya'da görünür olmuştu ve kıyamet gününde bir kez daha Dünya'ya gelecekti. Roma Devleti himayesinde düzenlenen konsillerde şekillenen yeni inancı kabul eden ve etmeyen Hristiyanların sert mücadeleleri, komşuları olan yeni Müslüman müminleri de etkiliyordu. İslâm Peygamberi'nin, İsa konusunda mesajı netti: "Ey kitap ehli! Meryem oğlu Mesih İsa, Allah'ın elçisidir. Allah'a ve Elçileri'ne iman edin. Allah üçtür demeyin." (Nisa: 171).

İsa'ya eşdeğer "Tanrının oğlu olan Tanrı" olgusu, Arap-İslâm tarihinin omurgasında Sebe'iye ve benzeri abartılı (gali-gulat) topluluklara yol açmış görünüyor. Ahmed el Bağdadi (1037), onların Ali hakkındaki iddialarını şöyle ifade eder: "Hz. Ali şehit edilince, İbn Sebe demiştir ki: İsa'nın öldürülmesi iddialarında yalan söyleyenler gibi, Ali'ye düşmanlık gösterenler ve Hariciler de, Ali'nin öldürülmesi iddialarında yalan söylemişlerdir. Yahudi ve Hristiyanlar, ancak İsa'ya benzeyen çarmla gerilmiş bir kişi gördüler. Aynı şekilde Ali'nin öldürüldüğünü söyleyenler de Ali'ye benzeyen öldürülmüş birini gördüler ve onun Ali olduğunu sandılar. Ali ise göğe çıkmıştır; dünyaya incek ve düşmanlarından intikam alacaktır." (Karabiber, 2007: 149). [*Budacı Mahayana öğretisinde de bir baba tanrı ve tanrıoğlu inancı vardır; Buda, bir insan biçiminde dünya üzerinde doğmuştur ve günün birinde yer yüzüne incek, insanları kurtaracaktır (Ruben, 2000: 168)]

İhtilâlcî Abbasi-Horasan örgütünün lideri olan Ebu Müslim'in taraftarlarından oluşan Ravendiye'den El-Eblâk'ın (775 yılı) iddiasına göre ise, Hz. İsa'nın ruhu Hz. Ali'ye geçmişti. Daha sonra da bir imamdan diğer imama devir devam etmişti (Hz. Ali soyundan imamlar: 5, 7 veya 12 imam taraftarları A.K.). El-Eblâk onların birer ilâh olduğunu iddia ediyordu (Karabiber, 2007: 159; Taberi, Tarih, VIII/83).

636 yılında Kadisiye, 642 yılında Nihavend'te ve ardından Celula'da Arap-İslâm ordularının zaferi kesinleştiğinde, İran coğrafyasında Arap garnizonları (ordugâh, karargâh, kışla) kuruldu.. Luristan ve diğer bölgelerdeki garnizondan Araplar yerleştirildi [*Arap asıllı kutsal kişilere-velilere-evliyalara ait türbelerin bir listesi için bk. (Haerinc & Overlaet, 2007)] Zağros dağları üzerindeki Luristan, yüksek dağ sıraları ve derin vadileri ile bir çok yalıtılmış topluluğa ev sahipliği yapar (A.K. 2015). İbn Haldun'un ifadesiyle "her biri ayrı liderlik iddiası taşıyan, kendisi dışında hiç bir otoriteyi kabul etmeyen Araplar" için (İbn Haldun, 2007: 365-366) daha uygun bir coğrafya olamazdı. Kuşkusuz "Ali İlahiler (Aliyü'l İlahi)" için de ideal bir yaşam alanıydı.

Uzun yıllar Rus Kafkas dairesinde resmi görevli olarak çalışmış olan Rus oryantalist Segal, bölgesindeki farklı inançları derinlemesine inceleme imkânı bulmuştu. Segal, "Ali İlahi (Aliyü'l İlahi)" inancının kökeni konusunda, Hz. Ali'nin çağdaşı Nusayr adlı efsanevi bir kişiyi işaret etmektedir. Segal'in kaydettiği iki farklı olağanüstü söylenceye göre Hz. Ali'nin mucizelerine tanık olan Nusayr, Hz. Ali'nin tanrılığine hükmeder. Segal'in ifadesiyle, sözkonusu Nusayr söylencesi üzerine inşa edilen İran Nusayriliği

tarih sahnesinden çekildiğinde, harabeleri üzerinde Ali Allahilik (günümüzde “Ali İlahî’lik: Aliyü’l İlahî’lik”) doğar (Segal, 1895: 145).

Burada sözü edilen Hz. Ali’nin (ö. 661) Peygamber döneminde yaşayan efsanevi Nusayr’la, Hz. Ali’den 200 yıl sonra yaşamış olan Suriye Nusayri Aleviliği’nin kurucusu Nusayr’ın (Muhammed b. Nusayr en-Nemiri’nin (ö. 883) isimleri karışmaktadır. Irak’ın Cenbela kasabasında doğan ve oradan adını alan Cünbülani [Muhammed el-Cinan el-Cünbülani (ö. 900)] Bağdat ve Irak-ı Acem’de [*Hünkârî: Ehl-i Hak ve Ali İlahiler (Aliyü’l İlahî) inancının yoğunlaştığı Acem yani İranlı bölgesi... A.K.] inancını yaymaya başladı (Türk, 2018: 61-63). Cünbülani’den sonraki Hasibi döneminde [Hamdan-el Hasibi (873-957)] bölgede Hamdaniler (905-1004) ve Büveyhiler (932-1062) hüküm sürmekteydi. Her iki devlet meşruiyetlerini “Ehl-i Beyt ve Hz. Ali” taraftarlığından alıyorlardı. Büveyhiler 945-1055 yılları arasında kesintisiz olarak Bağdat ve Irak-ı Acem bölgesinde egemen oldular. Bağdat Abbasi Halifeliği, 110 yıl boyunca Şii Büveyhi yönetimi ve kontrolü altında varlığını sürdürmek durumunda kaldı. Bu siyasi ortam Nusayriliğin yaygınlaşması için çok uygundu. Bu dönemlerde veya takip eden dönemlerde Nusayri propagandacıların da (Dai’ler) gayretleriyle, Peygamber döneminde yaşayan efsanevi Nusayr ile Nusayri Aleviliği’nin kurucusu Nusayr, halk nazarında özdeşleşmiş olmalıydılar.

Merkezi bir eğitimin olmadığı ve ihtiyaç da duyulmadığı kırsal kesimin uzun tarihi sürecinde, halk hafızasındaki hatıraların silikleşmesi, birbirleriyle harman olması ve giderek farklılaşması sıradanlaşmıştır. Ahmediyan’ın anlatımında da İmam Hüseyin (ö. 680), kendisinden yaklaşık 700 yıl sonra yaşayan Türk hükümdarı Emir Timur’la (Timurlenk, 1336-1405) aynı öyküde yer almaktadır.

Nusayriliğin Irak-ı Acem’de (Irak Arapları’na komşu İran bölgesinde) etkisinin zayıflamasının diğer bir sonucu olarak, Nusayri Aleviliği’nin kurucusu Nusayr’ın silikleşen hatıralarının, bağlamından koparak her daim kendini yenileyen ve güçlenen Hz. Ali söylenceleriyle buluşması mümkündür. Kanımca bu ikinci seçenek, ilk seçeneğe göre çok daha güçlüdür.

Bir bilim adamı olarak 1916 yılında Doğu Beyazıt’a sınırdaş İran-Maku’da bir süre kalan Rus oryantalist Prof. Gordlevsky, Karakoyunlu-Türk topluluklarının (Guran, Goran, Görenler’in) inançları üzerine yoğunlaşma imkanı bulmuştur. Gordlevsky, Ehl-i Haklar ve Ali İlahiler arasındaki teolojik farklılığa işaret etmektedir. “Şii renklerle örülmüş İslâmiyet anlayışı onlara tamamen yabancı bir şey değildir. Ali

İlahi'ler, Ali'yi Tanrı olarak görürler ve Tanrı'nın devamlı olarak tecellisine dair eski inanışlarını, Ali hakkındaki Şii inançlarla birleştirmişlerdir" (Gordlevsky, 1927: 393). Yerel yazarlar Hamzeh'ee ve Ziba, inancın popüler yazarları Nimetullah Ceyhunabadi (1871-1920) ve oğlu Nurali Elâhi'nin (Nur Ali Şah, 1895-1974), ana akım Şii inançla uyumlu reformcu eserler verdikleri kanısındadırlar (Hamzeh'ee, 2008: 18, Ziba, 2008: 180).

Günümüzde dahi Ali İlahiler'in en yüksek konumundaki kutsal kişisinin, Irak kökenli Seyyid Abdullah Musavi el-İraki'nin olması da, inancın tarihsel kökenlerinin sürekliliğine bir kanıt olmalıdır. [*Ali İlahiliğın aksine, kutsal kitap Serencam'da izlendiği gibi Ehl-i Haklar'da 7 (yedi) dönem sona ermiştir. Merkezi bir liderlik halen yoktur]

[*İlerleyen satırlarda da izleneceği gibi Ali İlahilik'in, senkretik-bağdaştırmacı bir yapısı vardır. Melikoff, Ali İlahilik inancında, İslami cilâ ile örtülmüş olan "Gök Tanrı" inancını vurgular (Melikoff, 2011: 24, 30, 152, 204). Hint, İran, Çin ve Orta Asya'daki zengin inanç dünyasının yansımalarıyla ilgili daha fazla ayrıntı, bu yazı sınırlarını aşar. Bu kısa yazıda Ali İlahiliğın baskın-başat unsurlarına dikkat çekmeyi hedeflemekteyim]

Seyyid İneyed  yk leri  zerine

İltimas Ahmediyan'ın babası, Seyyid İneyed  yk lerinin doğrudan tanığı ve anlatıcısıdır. Ahmediyan'ın evinde ve köyünde tekrar edile gelen, inanca ait değerli s ylencelerdir.

Minorsky'nin yayınladığı 1843 tarihli Serencam'da da kurban töreni geçer. Kurbanı kesen Ahmed, kurbanın derisini yüzen Nazmi'dir. Musalı, haklı olarak Nazmi'nin Nesimi (Seyyid Nesimi) olması gerektiğini, bir yazım hatası olduğunu düşünmektedir (Musalı, 2013: 284). Babek Şikariyan'ın, kütüphanesindeki Kuşcuoğlu'ndan okuduğu bir beyit sorunun cevabı olmalıdır (Tebriz, 2015, A.K.).

"Hüseyin donunda verdim başımı
Gel, indi (şimdi) başımı keseni tanı."

Sasan Şikariyan'da, Niknejad'ın eserinde yer alan benzer bir beyite dikkatimi çekmişti. (Niknejad, t.y.: 44-45, 'Tebriz, 2015, A.K.')

"Bir zaman ehli y rdan, ayrı divane gezerd m,

Girdim Nesimi donuna , postumu pâre çekdiler. “

(*Girdim Nesimi görünümüne (bedenine), derimi yüzdüler.)

Kemiklerden Yeniden Varolma

Roux'un ifadesiyle: Sibiryâ, Orta Asya ve Anadolu'da izlendiği gibi hayata yeniden eksiksiz dönüş için kemiklerin kırılmadan korunması, kadim Türk-Moğol inancıdır. “Bir hayvanın tekrar dünyaya gelebilmesi için kemiklerinin hiçbirinin kaybolmamış veya kırılmamış olması gerekir: Bu olgu, etnografya çalışmaları ile geniş bir şekilde tespit edilmiştir (K.7: 92; Q.68: 298; Q.98: 206; Q.152: 117). Geleneğin eski olduğu düşünülebilir, zira Plan Carpin bunu şu şekilde not etmektedir: “Yemek için hayvanı öldürdüklerinde, hiçbir kemiğini kırmıyorlar” (G.29: 37). Nitekim, bu konuda benzer uygulamalara günümüzde Anadolu'da, Orta Asya'da ve Sibiryâ'da rastlanmaktadır. Bir geyiği vuran avcının “onun iskeletinin kaybolmuş bir tarafı yerine bir tahta parçası koyarak iskeletini eksiksiz olarak meydana getirir: bir süre sonra geyik avcı tarafından tekrar öldürüldüğünde, avcı yerine koyduğu kemiği bulmaktadır” şeklinde Muğla (Türkiye) yöresindeki söylence de Sibiryâ kökenlidir (Roux, 1994: 136).

Eliade, kemiklerden yaratılmanın en erken örneğine işaret eder: “Yakutlar, Buryatlar ve öteki Sibiryalı halkların inancında; “şaman ata ruhları”, sırta eren (öte dünyaya giden, ölen) şamanın etlerini kemikten ayırırlar ve yeniden doğum için ölen şamanın kemiklerini demirle bağlayarak tekrar yerlerine yerleştirirler ve üzerini etle sararlar.” (Eliade, 1999: 58-69, 189). Bruinessen'e göre de “(yeniden doğum için kemiklerin korunmasıyla ilgili) Ehl-i Hak ve Bektaşî anlatımlarının doğrudan kaynakları kesinlikle Türk-Moğol'dur.” (Bruinessen, 1991: 55-69).

[*Aslar ülkesinden (Azerbaycan Kabustan'dan... A.K.) yola çıkan İskandinav Tanrısı Odin'le ilgili Nesir Edda Destanı'nda, Kafkasya'da ve Gagavuzlar'da (Gökoğuzlar) “kemiklerden yeniden yaratılma” anlatımlarına rastlanmıştır. Farklı bir kaynak olarak Tevrat, Hezekiel bölümünde de “kemiklerden yaratılma” sahnesi vardır. Antik Mısır Ölüler Kitabı'nda da kemiklerden yaratılma söz konusudur. (Eliade, 1999: 192-193)]

Doğal Yaşama Saygı

Harva, Kuzey-Doğu Sibiryâ'da büyük Sibiryâ kaplanlarını kendi ataları gibi gören proto-Türkler'in, onlara sunular (yiyecek...) bıraktığına işaret eder (Ögel, 1995: 534-536; Radlof, IV: 106-107). Türkler etrafı sarılan avın, bir kısmının kaçmasına olanak

vermekte ve topraktan çıkan ürünün bir kısmını tarlada bırakmaktadırlar (Roux, 1994: 238). Marco Polo, Türkler’de bir parça et suyunun kapının önüne döküldüğüne dair bir bilgiyi paylaşır. Marco Polo bu eylemin öte dünyanın varlıkları, kötü ruhlar ve cinler için olduğu kanısındadır. Ahmediyan’ın “kurban kemiğinin kırılmaması ve kurbanın bir kısmının diğer canlılar için kurlara bırakılması” anlatımına, popüler Ehl-i Hak yazarı Nurali Elâhi’de (Nur Ali Şah, 1895-1974) tanıklık eder (Hamzeh’ee, 2008: 254; Burhan-ul Hakk: 109). Manisa Kula’lı yerel tarihçi Hüseyin Şahin, yakın geçmişte (1970’li yıllarda) bağ bozumu sırasında, kurdun kuşun hakkı olarak (bağda) üzüm salkımı bırakıldığına şahitlik etmektedir (Şahin, 2018). Geleneğin kökenleri Proto-Türk dönemine kadar uzanır (Tryjarsky, 2012: 394).

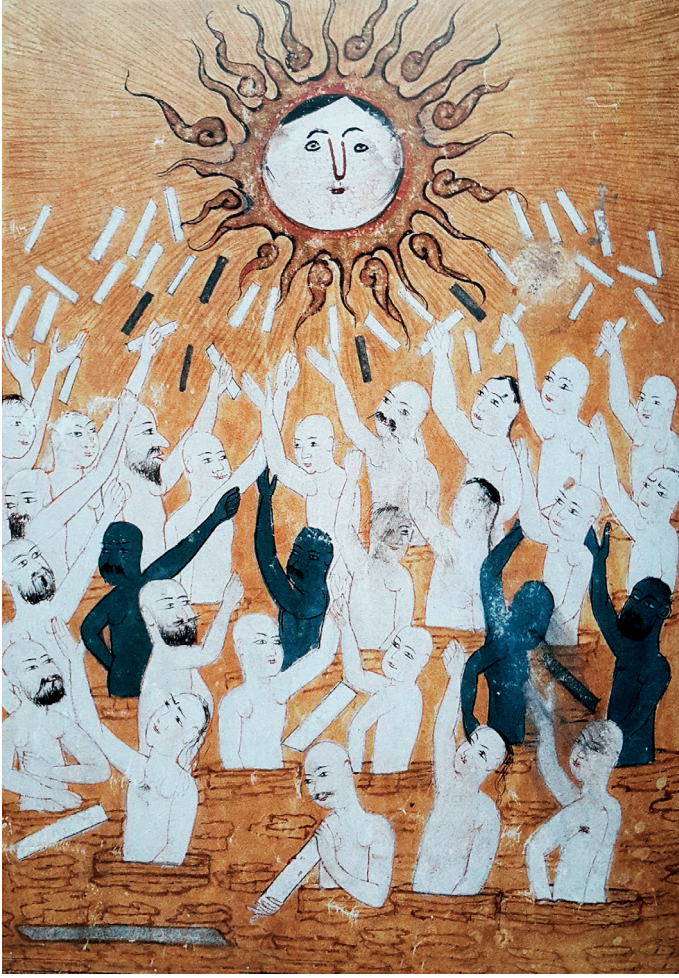
Yeniden Doğum - Ruh Göçü

İran’ın doğusunda Horasan, Türkistan ve Hindistan’ın birleştiği coğrafyada zengin bir Budist kültürü ve edebiyatı vardı. Budizm, Orta Asya ve Çin’e girerken Gök Tanrı dini ve Şamanizm’den birçok pratiği alarak değişmişti (Eberhard, 1995: 159). Birlikte geçen yüzyıllar boyunca Gök Tanrı dini ile Budizm bütünleşmişti (Eliade, 1999: 543). Türk kavrayışı ve tasavvufu bu zemin üzerinde yükseliyordu (Köprülü, 1976: 6-24, 53, v.d.; Böwering, 2003: 361-384). Müslümanlaşan Uygurlar (Gür Hanlar-Guraniler, Kara Hitayiler-Hatayiler) üzerinden, bu inanç formlarını yansıtan masallar da, İslâmi renklere bürünerek Orta Doğu’da yeniden doğuyorlardı. [*Eski Türk dini ve Budizm (+ Mani dini) ilişkilerinin geniş bir tanımı için bk. Roux, 1994]

Buda masallarının konuları genellikle -bugünkü masallarda olduğu gibi- Avrasya bölgesinin her tarafına yayılmış masal konularındandır. Bu masallardan bazıları Uygurca yazılmış Buda metinleri arasında bulunmaktadır. Bu masalların en büyük özelliği halkın anlayabileceği bir dille Budacılık öğretisinin aktarılmasıdır. Bu masalların benzerlerini Anadolu masallarında da görmek mümkündür (Ruben, 2000: 28).

Seyyid İnayed öykülerinde geçen “hile yapan kasabın, bir sonraki hayatında köpek olarak cezalandırılmış olması” Hint kökenlidir. Hint kültürünü oluşturan Hint felsefe ve ahlaki öğretilerinin temelinde gene doğum (yeniden doğum) inancı vardır. Bu inanca göre, ölen her insanın ruhu yeni bir bedene girmek suretiyle tekrar doğar. Kişinin yaptığı eylemlerin iyi ya da kötü oluşunun ödülü ya da cezası sonradan daha iyi ya da daha kötü bir bedene giriş biçiminde kendini gösterir. Kötü bedenlerde doğumların bir şekli de, hayvanlar âleminde doğarak cezasını çekmektir. [*Aynı inancın benzerine Hıristiyanlıkta da rastlıyoruz. Hıristiyan inancına göre yırtıcı ve

vahşi hayvanlar ve cinler kötü insanların ruhlarından doğarlar. Hint inancındaki bu gene doğum (yeniden doğum) motifi Budacılığa ait anlatımlarda sık sık rastlanan motiflerdendir. (Ruben, 2000: 29, 75)]



Figür 2: Kıyamet gününde kara ruhlara (günahkârlara) kara-siyah tomarların, Ak ruhlara, ak-beyaz tomarların gelmesi, Ahval-i Kıyamet, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 139 Minyatürle betimlenen öyküler için bk. Yaman, 2007: 217-234.

Roux, Ahmediyan'ın röportajında bahsettiği “yer ve gök katlarıyla” ilgili tasavvuru da, Budizm’le açıklar (Roux, 1994: 42). Yer ve gök katlarında dolaşan Türk şamanların varlığı, tarihinin erken çağlarına uzanan bir geçmişe de işaret eder (Eliade, 1999: 392, 493).

Ahmediyan'ın “İnsan ruhu 7 (yedi) kez dona (beden, vücut) girer. 7 (yedi) don bir devirdir. Devir tamamlandığında ruh, geride bıraktığı 7 (yedi) don boyunca yaptıklarını hatırlar” söylemi, Buda'nın doğumuyla ilgili söylencelerle neredeyse birebir örtüşür. Buda biyografisinde, [...kimsenin yardımı olmadan, dört yöne birden, yedi adım atan Buda, geçmişin 7 (yedi) Buda'sından bahseder ve “Gökte ve yerde, tek efendi benim; şu andan itibaren doğumlarım sona erdi. Bu benim son bedenim; bundan sonra doğum ve ölüm çemberine bağımlı olmayacağım.”] der. Budizm’de “yedi sembolizmi” çokça tekrarlanır (Nakamura 2012: 3, 44).

Yaratılış, Cebrail ve Tanrı ile Diyalog Üzerine...

Alevi-Bektaşî şairi Velioğlu'nun (1818-1834) “Yaratılış’la” ilgili nefesi, Ahmediyan'ın Cebrail’le ilgili anlatımıyla örtüşür (Melikoff, 2011: 22, 174-178).

Yerin göğün binasını kurunca

iptida (önce) hidayet arife indi

“Sen kimsin, ben kimim?” diye sorunca

.....

“Sen sensin, ben benim” dedi Cebrail

.....

Havada dolandı tamam kırk bin yıl

.....

Hitaptan bir nida (ses) geldi ol zaman

Dedi “Yâ Cebrail sözlerime kan,

Sen Hâliksın (yaratıcı), ben mahlukum (yaratılan) di heman!”

Velioğlu (Melikoff, 2011: 174-178)

Melikoff ve Kreyenbroek, özellikle Lescot'un eserindeki bir kayıttan yola çıkarak (Lescot, 1938: 56-58; 2009: 50-51) bu "Yaratılış" mitolojisini, Alevi-Bektaşiler'e ait olduğu kadar, İran sahasındaki Yezidi ve Ehl-i Hak topluluklarının da paylaştığı "ortak mitoloji" olarak tanımlarlar. Bu iddianın farklı yazarlarca sürekli tekrar edildiği görülmektedir (Kreyenbroek, 2014; Melikoff, 2011: 22, 174-178; Ivanov 1953: 2-5; Mokri, 1966: 17, 109, 307). Üniversite eğitiminin ardından (1936) Şam'da görevlendirilen genç Lescot, bölük pörçük, çelişkilerle dolu ve birbirlerinden farklı kayıtlar karşısındaki çaresizliğini vurgular (Lescot, 2009: 9-13). Lescot'un güvenilir kaynaklarından Şerefname'de "Yaratılış mitolojisine" dair herhangi bir değinme yoktur. Buna Ahmed Teymur Paşa'da da rastlamadım (Şeref Han, 1971, Ahmed Teymur Paşa: 2008). Esasen anlatılan Yaratılış öyküsünün kutsal kitap Mushaf-ı Reş'te (Kara Kitap'ta, Kitab'ül-Asvad'ta) geçtiği iddia edilmektedir. Lescot'un 1938 yılı şartlarında ulaşamadığı Mushaf-ı Reş'te, Lescot'un yayınladığı şekilde (Tanrı ile diyaloga işaret eden) bir yaratılış öyküsü yoktur (Sever, 2006: 151-154).

Bilindiği gibi Alevi-Şii inancının doruk olayı, 680 yılında Peygamberin torunu, Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in şehit olduğu Kerbelâ trajedisidir. Trajedinin sorumlusu Emevi halifesi, Halife Yezid'dir. Günümüz Şii-Alevi toplumlarda Kerbelâ tüm sıcaklığıyla hatırlanmakta ve Halife Yezid (646-683) lânetlenmektedir. Yezidi (Ezidi) inancında ise Halife Yezid merkezi bir role sahiptir. Halife Yezid sebebiyle her iki inanç arasında aşılmaz bir çelişki vardır. İran sahasındaki Aleviliğin ve resmi Şiiğin uzun tarihinde her daim lânetlenen Halife Yezid sebebiyle Yezidilik inancı silinmiştir. 1926 yılı nüfus sayımında İran'da sadece 100 (yüz) adet Yezidi'nin varlığından söz edilmektedir (Lescot, 2009: 9).

Gerek Yezidiler'in kutsal kitabı Mushaf-ı Reş'te (Kara Kitap), gerek Minorsky'nin yayınladığı Ehl-i Haklar'a ait kutsal kitap Serencam'da, "Cebraîl'in Tanrı ile diyalogunu" konu alan bu öyküye herhangi bir değinme yoktur. Ünlü Ehl-i Hak şairi (söyleyici, guyende, kelâmgu) Kuşcuoğlu'nun yayınlanmış olan şiirlerinde de böyle bir duruma rastlamadım (Sever, 2006: 151-154; Minorsky, 1911; Kuşcuoğlu, 1990). Kuşkusuz Batı İran sahasında aynı coğrafyayı paylaşan sufi topluluklar arasında dostluklar, etkilenmeler ve geçişler çok fazladır.

M.S. 328 tarihli "Hun Hakanı'nın tanrıya teşekkürü" Tanrı ile diyaloga dair en erken somut örnektir (Roux, 1994: 196-197). Kuşkusuz inancın kökleri, erken dönem Türk Kozmolojisindeki "Atalar Kültüne" kadar uzanmaktadır (Eliade, 1999).

“Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kullar geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı”

Kaygusuz Abdal'ın (ö. 1444) yukarıdaki şiirinde de izlendiği gibi “Tanrı ile diyalog”, Alevi-Bektaşî nefeslerinde, Yunus Emre'de (ö. 1321), Azmi Baba'da (ö. 1582), Velioglu'nda (1818-1834), Pir Edip Harabi'de (ö. 1917), Âşık Veysel'de (ö. 1973) sürekli tekrarlanır (Kartopu-Özbolet, 2014; Eyüpoğlu, 1991).

Melikoff'un da işaret ettiği gibi, Alevi-Bektaşî tasavvurunun-kozmogonisinin önemli bir unsuru olan “Yaratılış ve Cebrail” söylenceleri, çağlar boyunca gelişimini sürdürmüş, Ayin-i Cem'lerde sık okunmuş ve rakedilmiştir. Velioglu'nun nefesi, öykünün en sevilen biçimi olmalıdır. Ceheltenler (Kırklar) veya Ateşbeyiler gibi İran Türk hükümdarları Safeviler'le (1501-1736) gönül bağını yoğun olarak sürdüren Ehl-i Hak topluluklar üzerinden, diğer komşu sufi topluluklarının da, “Yaratılış'taki Cebrail” öyküsünden haberdar olması mümkündür. İtirazımız, ortak bir anlatımın olması iddiasıdır.

Luristan, Ehl-i Hak topluluklarının yaşadığı bir bölgedir. Ehl-i Haklar; tarih, kültür, inanç, tipoloji açısından sınır komşuları Senendej'li Sünni Kürtler'den çok farklıdır. Bu konu “Hünkâriyeler” başlıklı makalemizde ayrıntılı olarak incelenmiştir (Küçükalfa, 2018). Günümüz Kürdologları tarafından, bu sorunsalın aşılması için “Kürt Aleviler/Alevi Kürtler” kavramı geliştirilmiştir.

Tebriiz'de işyeri sahibi olan ve merak duygusuyla diğer toplulukların cemlerine de katılan Ahmediyan, bir çok farklı bilgiye muhatap olmaktadır. Kilise benzeri “güçlü, hiyerarşik, merkezi” bir yapının olmamasından dolayı her inanç liderlerinin ve takipçilerinin farklı anlatımları sürmektedir. İran İslâm Cumhuriyeti'nde egemen Şii inancın yoğunluğu ve günümüz medyasının etkilerini de dikkate almak gerekmektedir.

Yezidilik ve Alevilik (Şii, Ehl-i Hak, Ali İlahiler'in v.b.) arasında Halife Yezid'den kaynaklanan temel çelişki, Ortadoğu'da yeni ve büyükçe bir devlet kurma projesi önündeki en önemli engellerden biridir. Ortadoğu'da yeni sınır değişimlerine eşlik edecek olan yeni teoriler köpürtülmektedir.

Ali İlahiler ve Ehl-i Haklar: Benzerlikler ve Farklılıklar

Ehl-i Hak inancının merkezi olan Kerend-Oraman (Orman, Horoman, Hewraman) Lek-Delfan bölgesi, Hemedan-Kerkük yolu üzerinde, günümüz İran-İrak sınırında, Orta Zağroslar'da, İran-Luristan'ının (günümüz Kırmanşah vilayetinin) kuzeybatı köşesidir. Yüzyıllar boyunca bölgedeki çoban topluluklarının yazın yaylalara çıkış ve kışın kışlaklara (kışlak: kışla, ordugâh, karargâh), sıcak düzlüklere iniş yolunun tam merkezinde olan Lek-Delfan bölgesi, aynı zamanda Doğu-Batı yönündeki en önemli Hac-Göç ve Ticaret Yolu üzerindedir (Küçükalfa, 2015: 69-79; 2018). Günümüzde Ali İlahiler ve Ehl-i Haklar'da bir çok dini pratik ortaktır. Ali İlahiler de, kendilerini genellikle Ehl-i Hak (Hünkâri, Hâvendigâri, Hüdavendigâri) olarak tanımlamaktadırlar. Bölgede farklı inanç ve etnik yapıdan doğan çeşitlilikten bahsedileceği gibi, aynı coğrafyayı paylaşan bu gruplar arasında benzeşmeler ve geçişlerde kaçınılmaz bir gerçekliktir. Röportajımızı yaptığımız İltimas Ahmediyan da, İran Azerbaycanı'nda doğan ve Tebriz'de yaşayan bir Türk olarak, kendisini Ali İlahi olarak tanımlamaktadır.

Ali İlahi inancının merkezinde Hz. Ali'nin ilâhiliği bulunmasına karşılık, Ehl-i Hak inancının merkezinde kutsal kitap Serencam'da izlendiği gibi Sultan İshak (ve donları yani görünümleri) yer alır (*Hz. Ali'yi referans alan değinmeleri reddetmiyorum).

Ali İlahiler ve Ehl-i Haklar konusunda diğer bir temel farklılık 3 (üç) günlük oruç tarihi konusundadır. Astronomik hesaplamalara ve Arap aylarına bağlı olarak her iki topluluğun oruçları arasında 33 (otuz üç) günlük fark vardır. 2016-2017 dönemi için 3 (üç) günlük oruç tarihleri Ali İlahiler için 12-13-14 Aralık 2016, Ehl-i Haklar için 14-15-16 Ocak 2017'dir.

Bayrak Kuşçuoğlu ile başlayan 24 güyendeye ait nefeslerde, Ali İlahiler'e ait 3 (üç) günlük oruca dair hiçbir işarete rastlanmaz, (Babek ve Şikariyan, 2015. A. K.)

Ali İlahiler, Irak kökenli Seyyid Abdullah Musavi el-İraki'nin manevi liderliğine bağlıdırlar. Ali İlahiler'in aksine, Ehl-i Haklar'da halen merkezi liderlik yoktur (*Yukarıdaki satırlarda değinmiştik).

Teşekkür

Bu röportajın gerçekleşmesini sağlayan Muhammed Haşimi'ye, özellikle Ehl-i Haklar konusundaki değerli bilgilerini cömertçe paylaşarak, Ali İlâhiler ve Ehl-i Haklar arasındaki farklılıkları farketmemi sağlayan Babek ve Sasan Şikariyan'a, Türkçe'ye kazandırdığı kapsamlı eseri "Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar" kitabı ve kitabı anlaşılır kılan notları için Sayın Namıq Musalı'ya teşekkür ederim.

- AHMED TEYMUR PAŞA (2008). *Arap Kaynaklarına Göre Yezîdilik ve Yezîdiliğin Doğuşu*. Çev. Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Ataç Yay.
- BÖWERING, Gerhard (2003). “Zulme Uğrayan ve İlhâdla Suçlanan İlk Sûfiler”. Çev. Abdurrezzak Tek. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 12, Sayı: 2. 361-384.
- BROCKELMANN, Carl (1992). *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*. Çev. Neşet Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BRUINSEN, Martin Van (1991). “Hacı Bektash, Soltan Sahak, Shah Mina Sahib, and Various Avatars of a Running Wall/Hacı Bektaş, Sultan Sahak, Şah Mina Sahib ve Koşan Duvarın Farklı Hikâyeleri”. *Turcica*, XXI-XXIII. 55-69.
- EBERHARD, Wolfram (1995). *Çin Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- ELİADE, Mircea (1999). *Şamanizm*. Çev.İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- EYÜPOĞLU, İsmet Zeki (1991). *Türk Şairinde Tanrıya Kafa Tutanlar*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- HAERINCK Ernie & Overlaet (2007). *Holy Places in Push-i Kub, Luristan Rural Islamic in The Central Zagros, W. Iran*. Ghent & Brussels: Ghent University & Royal Museums of Art and History.
- HAMZEH'EE, M.Reza (2008). *Yaresan (Ehl-i Hak)*. Çev. Ergin Öpengin: İstanbul: Avesta Yayınları.
- IVANOV W. (1953). *The Truth-worshippers of Kurdistan*. Leiden.
- İBN HALDUN (2007). *Mukaddime*. C. 1. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları.
- KAPLAN, Doğan (2008). *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*. Selçuk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- KARABİBER, Namık Kemal (2007). *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönem Tasavvurları, (Hicri I. ve II. Asır)*. Ankara Üniversitesi İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- KARTOPU Saffet, Özbolat, Abdullah (2014). “Şathiyelerde Tanrı Algısı: Tipolojik Bir Yaklaşım”. *Turkish Studies*. Volume 9/5 Spring 2014. 1299-1318.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: TTK Yayınları.
- KREYENBROEK, Philip, Christine, Allison (2008). *Kürt Kimliği ve Kültürü*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- KREYENBROEK, Philip G. (2014). *Ezîdilik*. Çev. Amed Gökçen, Damla Tanla. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KUŞÇUOĞLU, Bayrak (1990). *Kelâmgu-Kelâmlar*. Haz. Hüseyin Düzgün, Hossein Mohammadzadeh Sadigh-Sıddık.
- KÜÇÜKKALFA, Ahmet (2015). “Orman-Oraman Etimoloji”. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. 65(2). 69-79.
- KÜÇÜKKALFA, Ahmet (2017). “Hünkâr'ın Aslanları”. *Alevilik-Bektaşilik*

Araştırmaları Dergisi. Sayı 16. 325-354.

KÜÇÜKKALFA, Ahmet (2018). "Hünkariler, Luristan Hünkarileri". *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*. Sayı 18. 341-378.

LESCOT, Roger (2009). *Yezidiler*. İstanbul: Avesta Yayınları.

MELİKOFF, İrene (2011). *Kırklar'ın Cemi'nde*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları.

M. MOKRİ, L (1966). *Esoterisme kurde*. Paris.

MUSALI, Namıq. (2013). *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*. İstanbul: Önsöz Yayınları.

NAKAMURA Hajime (2012). *Gotama Budha*. Çev. Zeynep Seyhan. Ankara: İş Bankası Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (14-17. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZKUL, Ayşenur (2008). *Tacü'l Arifin Ebü'l Vefa'nın Menakıbı-İnceleme Metin*. Marmara Üniversitesi Tasavvuf Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

ROUX, J. Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları.

SEVER, Erol (2006). *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*. İstanbul: Berfin Yayınları.

ŞİRAZİ, Serdar (2012). "Gassaniler ve Gassani Krallığı". *İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği İdem Dergisi*. 42.

ROUX, J. Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İşaret Yayınları.

RUBEN Walter (2000). *Eski Metinlere Göre Budizm*. Haz. Lütfü Bozkurt. İstanbul: Okyanus Yayınları.

TRYJARSKY, Edward (2012). *Türkler ve Ölümler*. Çev. Hafize Er. İstanbul: Pinhan Yayınları.

TÜRK, Hüseyin (2018). "Nusayrılığın Tarihi Kökeni ve Gelişmesi". *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*. Sayı 17.. 51-73.

WIESEHÖFER, Josef (2002). *Antik Pers Tarihi*. Çev. Mehmet Ali İnci. İstanbul: Telos Yayınları.

